

INTRO

Мій метод — говорити про мертвих письменників і письменниць як про живих. Вони серед нас, тут і тепер.

Хто їхні батьки? Якими були стосунки всередині родини? І чи, бува, рання втрата батька не закладає матрицю всього життя? Як у Григора Тютюнника.

Чи обирали вони мову? Чи був це свідомий вибір у дорослому віці, як в Олени Теліги.

Якими підлітками вони були? Що любили читати? І чи популярна масова література формувала їх? Як це було з Ольгою Кобилянською.

З якими проблемами стикалися, коли їм було двадцять? Який непростий життєвий вибір стояв перед ними, тридцятилітніми? Як це було з Іваном Багряним.

Якими були дебютні твори і чи можна в них розгледіти обриси їхньої майбутньої творчості? І якщо в пам'яті вони зафіксовані як прозаїки, то чи не писали вони віршів? Як це було з Миколою Хвильовим.

Чи є призабуті й маловідомі шедеври поза звичним каноном? Як у випадку неймовірних ранніх оповідань Валер'яна Підмогильного.

Ким вони були насправді? Де вони справжні? У листуванні з дружиною чи коханкою? У любові чи коханні? Врешті — чи у своїй творчості вони справжні? Як у випадку Михайла Коцюбинського.

І чи були вони знайомі та які стосунки були в них між собою?

Трансформуючи формулу Володимира Єрмоленка про «далеких близьких», це наші «близькі близькі».

Тому історії життя героїв і героїнь цієї книжки написані в теперішньому часі. Вони живі.

*

І про єдиного нашого сучасника я прагну говорити з дистанцією, оптикою відстороненості, притаманною подіям минулої епохи. Як це буває у творах самого Тараса Прохаська.

*

Метод цієї книжки — читати, здавалося б, знайомі тексти впритул. Розширювати уявлення про корпус відомої спадщини (включно з книгами для дітей).

Розбираючись у внутрішніх механізмах кожного твору, але при цьому невпинно вишукуючи — чи вибудовується цілісний набір прийомів, якими користується той або інший автор чи авторка. І найважливіше — щоразу пошук відповіді на запитання: «Про що це?».

Про що майже шість десятків оповідань Василя Стефаника? Чи є особлива різниця між новелами, написаними до і після більше як десятирічної паузи? Чи всі ці тексти — частина одного зболеного світу?

Ця книжка про перечитування біографій, щоденників, листів, літературознавчих праць із емоцією подивування, відкриття, захоплення.

І постійними спробами зрозуміти час і обставини, в яких опинялися герої та героїні.

*

Я прагнув занурення у світи письменників і письменниць, чії твори найчастіше називають з-поміж улюблених. Те, що зазвичай рекомендують почитати з української класики, якщо шукаєш вартісного.

І таке перепрочитання текстів і біографій — винагороджує.
Бо ж врешті не «Місто» Валер'яна Підмогильного, а його новели.
Не «Valse melancolique» Ольги Кобилянської, а її «Земля».
Не «Климко» Григора Тютюнника, а його «Обмарило».
Не вірші Олени Теліги, а окремі рядки її поезій.

*

Я писав ці історії так, ніби в них сконденсовано можливі окремі книжки про кожного з персонажів. Щоб ці історії можна було розпакувати, розархівувати.

*

Ця книжка з'явилася завдяки пропозиції Марка Лівіна й Андрія Баштового з *The Village Україна* створити подкаст.

Плануючи сезон подкасту «Станція 451» про класичну українську літературу, я збагнув, що для мене вона нерозривно пов'язана з історією моєї родини та розповідями моїх батьків, професійних літературознавців і викладачів, які все життя присвятили вивченню літератури.

---

* У цій книжці трапляються згадки контекстів російської літератури. Вони зведені до мінімуму, та вони є. Як каже батько в одній із розмов: «Такий був час. Переклад художнього твору російською розглядався як безперечний успіх. Російська література була над іншими». Імперія поглинала і розчиняла голоси письменників та письменниць. І віднаходження свого голосу — теж один із сюжетів цієї книжки.

РОЗМОВА ПЕРША

Перед початком роботи над книжкою ми з батьком зустрілися, щоб поговорити про унікальну долю української літератури, сорок років дослідження творчості Миколи Гоголя і його очікування перед мандрівкою.

Усе життя ти присвятив дослідженню літератури. У тебе ніколи не було сумнівів, що саме ти хотів робити?

Ніколи. Пам'ятаю, у п'ятому чи шостому класі, це 1960–1961 роки, ми писали твір «Ким я хочу бути?». І там я написав, що хочу працювати з літературою. Тоді я ще не знав, яким це буде заняття. Я це писав, і мені було так соромно! Здав учительці й одразу ж хотів його повернути. Я там говорив, що хочу писати історії, що навіть пробував вірші писати. Тож це був ранній вибір.

Що таке українська література? Що в ній є такого унікального, особливого?

Література — це насамперед слово. А життя українського слова було складним, драматичним, і десятиліттями воно взагалі мало

елементарно виживати. Попри всі заборони, та й саме тому, головним завданням української літератури було волати світові, що вона є, що вона жива. Звідси і її сила, і її проблеми. Звідси йде і тотальне захоплення українців літературою, що можна спостерігати і сьогодні.

Адже деяких речей вона собі не могла дозволити — наприклад, якісь тонкі евфонічні експерименти, шукати лише «музику у слові» та формальну гру звуків. Українська література мала вузьке коло читачів, більшість з яких належали до простого люду. Вона творилася тією мовою, яку знали селяни. І звідси один із закидів до неї, мовляв, передусім це селянська література. Але важливо розуміти — це було умовою її існування та виживання. Література шукала свого читача. Вона змушена була підлаштовувати під читача і вибір кута зору на світ, і свою естетику.

Водночас це дозволило освоїти й відтворити власне український художній і реальний світ. Бо свідомо і несвідомо кожний народ старається демонструвати свою індивідуальність. Цим, до речі, переймався ще Тарас Шевченко в російськомовних повістях. Це здійснила вже література другої половини XIX століття, незважаючи на всі перепони. За це їй упродовж майже всього XX століття і донині докоряють народництвом. Хоча ще Іван Франко говорив вибачливо, що «виключно народницькою українська література не була ніколи». Українство було відтворене в літературі лише у другій половині XIX століття, нація подала як цілісне явище з індивідуальним профілем. Критикуючи народництво, варто про це пам'ятати. Модернізм постав, бо було що модернізувати.

І лише наприкінці XIX століття українська література звертається до універсальних, філософських проблем буття, починає формувати нового інтелектуального читача.

Маєш на увазі Лесю?

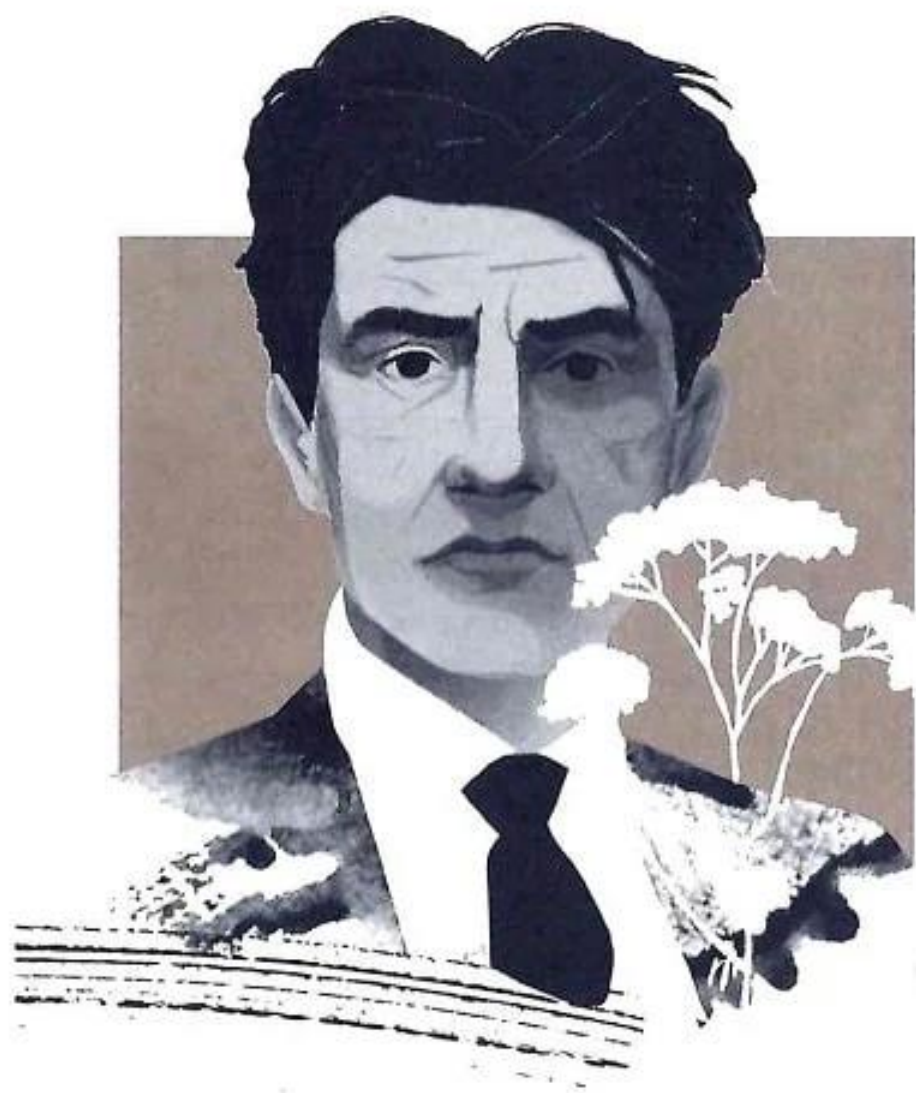
Так, коли в драматургії Лесі Українки з'явилися великі, універсальні, філософські ідеї, якими займалася європейська література. Цьому передувало радикальне оновлення європейського театру завдяки зусиллям Ібсена, Метерлінка, Гауптмана. Лесю перекладала, до слова, Гауптмана і була вдумливою читачкою його творів.

Не хочу зараз повторювати банальність про тиск метрополії, це відомо всім. Але і забувати про це не варто — українська література формувалася в потужному протистоянні, під насмішками та зверхністю.

Ще один важливий фактор — величезний вплив української народної пісні, яка була спасителькою української мови. І це не перебільшення.

Уяви таку картину. 1813 рік, Кибинці, садиба Дмитра Трощинського (1749–1829). Аристократ козацького походження, двічі міністр юстиції Російської імперії, меценат, який серед іншого допоміг Миколі Гоголю вступити до Ніжинської гімназії вищих наук. Дмитро Прокопович з'являється на сніданок о 12:00 дня, на ньому стрій міністра юстиції у відставці. При його дворі безліч людей, які мешкають там роками. Починається застілля і триває до вечора. А закінчується це гуляння, як правило, українською народною піснею, найчастіше — «Ой горе тій чайці, чаєчці-небозі». І сидить двічі міністр юстиції імперії й, не соромлячись, плаче вголос, слухаючи цю пісню на слова Івана Мазепи.

Не від віршів свого товариша Василя Капніста, і не від високої поезії великого державника, шурина Гавриїла Державіна, який, бувало, гостював у Кибинцях, а від горя тої чайки, долю якої оповів, імовірно, Іван Мазепа.

ГРИГІР ТЮТЮННИК. У ПОШУКАХ ВТРАЧЕНОГО БАТЬКА

1942 рік. Друга світова війна. Донбас. Він живе з дядьком і тіткою, бо ж його батька арештували і кинули в табори ще п'ять років тому.

Та дядька забирають на фронт. Змучена тітка лишається з дітьми. Підступає голод. Мудрі люди радять хлопчині чкурнути на рідну Полтавщину і спробувати знайти матір. Якщо ще жива.

Десь на фронтах Другої світової воює його старший брат. І ми не ще багато років, аж допоки вони порозуміються та знайдуть спільну мову.

Він швидко збирає торбинку в дорогу, особливо й нічого брати з собою — дев'ять сухарів, якась перепічка, банка меду. Та вже дуже скоро харчі закінчаться. І доведеться старцювати. Просити у людей. Згодом він згадуватиме: *«Перший раз просити було неімовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях тепло, тоді трохи привик».*

Попереду два тижні шляху. Через пів України. Через пів війни та повний голод.

Через Слов'янськ, Краматорськ, Павлоград, Полтаву, Диканьку, Опішню.

Він вирушає в дорогу. Йому одинадцять років. Його звать Григiр Тютюнник.

*

Народився Григір 5 грудня 1931 року в селі Шилівка, на Полтавщині.

Батько Тютюнника — Михайло Васильович — до цього мав перший шлюб, який хоч і тривав недовго, та вже після розлучення від нього народився перший син — Григорій, старший від Григора на одинадцять років.

Після першого шлюбу Михайло Васильович десяток років жив самотнім життям. Він *«не знайшов кращого заняття, ніж займатися поезією, геометрією, бондарством»*.

За вікном 33 рік. Родина пухне з голоду. Григору півтора року. Він уже почав ходити, та з голодом — припиняє, перестає сміятися та агукати. Помирає дід, батьків батько, — про нього Григір скаже: *«Ще й не сивий був і зуби мав до одного міцні»*. Де його могила — ніхто не знає.

Котрогось дня по дорозі до школи забігає старший брат Григорій, приносить окраєць хліба. Батько відломлює окраєць — половину повертає синові, а другу ще раз розломлює — шматочок собі, шматочок малому Григору.

*

1937 рік. Батькові сорок років. Його арештовують, шують політичний мотив, відправляють етапом до Сибіру. Потому слід його зникає на 20 років. 1957 року приходять папірець, мовляв, реабілітований, невинний. Та можна тільки уявити, скільки настраждалася

---

* У підготовці розділу використано праці: Дончик В. Любов і біль // Тютюнник Г. Облога: Вибр. Твори / Передм., упорядкув. та приміт. В. Дончика. — К.: Унів. вид-во Пульсари, 2005; Мороз Л. Григір Тютюнник: нарис життя і творчості. — К.: Дніпро, 1991; Григір Тютюнник. Бути письменником: щоденники, записники, листи / Передм., упорядкув. О. Неживого. — К.: Ярославів Вал, 2011.

вся родина і малий Григір за це тавро репресованого, ворога. І де батькова могила — того ніхто не знає.

Мати Григора — молодша від чоловіка на 16 років. На момент, коли його арештували, — їй 24 роки. Невдовзі вона знову одружується. Сімейна історія робить ще один химерний виверт.

Григора забирають до себе Филимон Васильович Тютюнник і Наталя Іванівна Рябовецька, дядько і тітка, молодший батьків брат і його дружина. Шкільний бухгалтер і вчителька української мови. Забирають на Луганщину, селище Щотове, поблизу Антрацита.

Це селище ще дасть про себе знати. У листопаді 2014 року звідти, з тимчасово окупованих територій, надходили повідомлення, що назрівав голодний бунт. Донське казачтво та інші терористи-поплічники стримували місцевих. Тамували бунт, спричинений голодом.

*

1938 рік. Григору сім років. Дядько й тітка, яких він згодом назве своїми «другими батьками», мали принципові погляди стосовно української мови і віддали малого небожа до першого класу з вивченням української. У довколицях таких учнів знайшлося ще шість.

Через малу кількість учнів за два тижні клас ліквідували і відправили Григора до російського першого класу. Наступні чотирнадцять років він спілкуватиметься та писатиме листи — російською. І перші оповідання він теж напише російською.

1942 рік. Дядька Филимона забирають на фронт. Починається голод. Тютюнник згадує: «Я їв тоді картопляну зав'язь, жолуді, пробував конину — коли вона кипить, з неї багато піни...»

Він вирушає до рідного дому. Що це була за мандрівка? Через що йому довелося пройти? Що він бачив? Чого зазнав?

Відблиски, відболювання цього можна лише по крихтах збирати в його листах і творах.

ВАЛЕР'ЯН ПІДМОГИЛЬНИЙ. МІЖ ГОЛОДОМ І ДЕКАРТОМ

Грудень 1934 року. Арешт. Місяць допитів. Пів року за ґратами. Місяць етапування на Соловецький острів, до найбільшого концентраційного табору Радянського Союзу.

6 липня 1935 року. Спецізолятор. Він пише листа коханій дружині, Катерині. Вона теж вдалечині від рідної країни — на станції Кандал Томської залізниці. Разом із Романом, їхнім маленьким сином.

Він пише про свій побут. Каже, що читає томик «Життєписів» Плутарха англійською, заглиблюється у вивчення ще й цієї мови.

Уже в кінці листа він пише дружині: *«Влаштовуйся серйозно, міцно, і головне не почувай себе зв'язаною зі мною. В тебе є дитина, а я — минуле. В попередньому листі я послав записку Ромі — шкодую про це зараз. Не треба йому нагадувати про мене, він ще малий, забуде скоро, і це добре».*

І ще після цього: *«Пиши мені докладно все, до подробиць. І разом з тим подумай добре, чи не краще тобі і Романові сказати мені — всього найкращого? Адже я не ображусь, ти знаєш. Подумай без забобонів».*

Йому — 34.

Йому лишається жити трохи більше двох років.

Його ім'я — Валер'ян Підмогильний.